MILLIY-GLOBAL QADRIYATLAR UYG'UNLIGIDA BOSHLANG'ICH SINFLARDA TARBIVAVIY MUHITNI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK-TARBIYAVIY ASOSLARINI TADQIQ ETISH

Nurullaveva Shaxlo O'ktamovna
Qarshi davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori (DSc)
Bayqulova Mexribonu Shomirzo qizi
Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya: *Maqolada boshlang‘ich ta’limda milliy va global (umuminsoniy) qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash orqali ijobiy tarbiyaviy muhit yaratishning nazariy hamda didaktik asoslari o‘rganiladi. Qadriyatlarga asoslangan ta’lim, hamkorlikdagi faoliyat, muammoli vaziyatlar va refleksiv baholashning imkoniyatlari tahlil qilinadi. O‘zbekistonning normativ-huquqiy hujjatlari hamda rasmiy statistik ko‘rsatkichlar asosida maktab–oila–mahalla hamkorligining amaliy modeli taklif etiladi. Boshlang‘ich sinf darslari uchun vaziyatli mashqlar va baholash mezonlari keltiriladi.*

Kalit so‘zlar: *Milliy qadriyatlar, global qadriyatlar, tarbiyaviy muhit, boshlang‘ich ta’lim, didaktik tamoyillar, bag‘rikenglik, integrativ yondashuv, ma’naviy tarbiya.*

Globallashuv va raqamli kommunikatsiyalar davrida bolaning ma’naviy-axloqiy qarashlari faqat oila yoki maktab ta’sirida emas, balki ommaviy axborot vositalari, tengdoshlar hamda raqamli makon bilan muloqot jarayonida ham shakllanadi. Shuning uchun milliy o‘zlikni asrash bilan birga turli madaniyatlarga hurmat, inson qadr-qimmatini e’zozlash, tenglik va ekologik mas’uliyatni o‘rgatish boshlang‘ich ta’limning dolzarb vazifasidir. Milliy va global qadriyatlar bir-biriga zid emas: masalan, o‘zbekona mehmondo‘stlik umuminsoniy hamjihatlikka, kattalarga hurmat inson sha’nini e’zozlashga, hashar an’anasi ijtimoiy hamkorlik va ko‘ngillilikka mazmunan yaqin. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori bilan tasdiqlangan Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasida boshlang‘ich maktab yoshi alohida bosqich sifatida belgilangan. Hujjat mas’uliyat, mehr-oqibat, bag‘rikenglik, huquqiy madaniyat va mehnatsevarlikni shakllantirishni nazarda tutadi [1]. Prezidentning 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmonida ham o‘quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash maqsadi qayd etilgan [2]. Mazkur me’yoriy asoslar qadriyatlarni faqat suhbat orqali emas, balki kundalik pedagogik munosabat va faoliyatga singdirishni talab qiladi.

Tarbiyaviy muhit — o‘quvchi o‘zini xavfsiz, qadrli va faol ishtirokchi sifatida his etadigan, sinfdagi munosabatlar esa adolat, o‘zaro yordam va mas’uliyat me’yorlari bilan boshqariladigan ijtimoiy-pedagogik tizimdir. Uning mazmuniy komponenti qadriyatlar haqidagi bilimni; faoliyat komponenti ijobiy xulqni mashq qilishni; kommunikativ

komponenti hurmatli muloqotni; refleksiv komponenti o‘z xatti-harakatini tahlil etishni qamrab oladi.

Birinchi didaktik tamoyil — yoshga moslik va konkretlik. 6–10 yoshdagi o‘quvchilar uchun “bag‘rikenglik” mavhum atamasidan ko‘ra boshqa shevada so‘zlaydigan tengdoshini tinglash yoki yangi kelgan o‘quvchini o‘yinga taklif etish vaziyati tushunarliroq. Ikkinchi tamoyil — integratsiya: tarbiyaviy mazmun ona tili, o‘qish savodxonligi, tabiatshunoslik, tasviriy san’at va sinf soatlariga singdiriladi. Uchinchi tamoyil — faol ishtirok: bola yaxshi xulq haqida eshitibgina qolmay, hamkorlikda qaror qabul qiladi, bahslashadi va yordam ko‘rsatadi. To‘rtinchi tamoyil — inklyuzivlik va adolat: turli qobiliyat, ehtiyoj hamda oilaviy sharoitdagi bolalar bir xil hurmatga loyiq.

Beshinchi tamoyil — oila va mahalla bilan uzviylik. Masalan, “Mahallamizdagi ezgu an’analar” loyihasida o‘quvchi yaqinlaridan hashar, qo‘ni-qo‘shnichilik yoki mehnat bayramlari haqida suhbat oladi; sinfda ularni xalqaro miqyosdagi ko‘ngillilik va ijtimoiy hamjihatlik g‘oyalari bilan qiyoslaydi. Bu jarayonda o‘qituvchi qadriyatni yagona to‘g‘ri urf-odat sifatida majburlamaydi; boshqa oilalar va madaniyatlarning odatlari haqida ham hurmat bilan gapirish qoidasini belgilaydi.

1-misol. “Mehr zanjiri” (1-sinf, 15 daqiqa). O‘quvchilar kichik guruhlarda o‘ziga ko‘rsatilgan yaxshilikni rasmga tushiradi, keyin sinfdoshiga yordam berishning bitta amaliy usulini tanlaydi. Milliy asos — mehr-oqibat va oqibatlilik; global asos — hamdardlik va hamkorlik. Yakunda har bola “Bugun men ... orqali yordam berdim” jumlasini yakunlaydi. O‘qituvchi xatti-harakatning real namoyon bo‘lishini kuzatadi.

2-misol. “Ikki bayram — bir qadriyat” (2-sinf, 20 daqiqa). O‘quvchilar Navro‘zdagi tabiatni asrash va yangilanish g‘oyasini dunyoning boshqa hududlaridagi bahor hamda ekologik tadbirlar bilan taqqoslaydi. Venn diagrammasida umumiy jihatlar: tinchlik, tozalik, hamjihatlik; farqli jihatlar: marosim va taomlar. Natijada madaniy farqlarni kamsitmasdan tasvirlash ko‘nikmasi shakllantiriladi.

3-misol. “Adolatli sinf qoidalari” (3-sinf, 25 daqiqa). O‘qituvchi “Guruhdagi barcha bolalar gapirishga ulgurmayapti” vaziyatini beradi. O‘quvchilar avval individual yechim yozadi, so‘ng muzokara orqali uchta qoida ishlab chiqadi: navbat bilan so‘zlash, fikrni bo‘lmaslik, xatolar ustidan kulmaslik. Milliy asos — odob va hurmat; umuminsoniy asos — teng imkoniyat va inson qadr-qimmati. Har haftada sinf qoidalari bajarilishi birgalikda muhokama etiladi.

4-misol. “Mahalladan sayyoragacha” (4-sinf, ikki mashg‘ulot). Guruhlar mahalla yoki maktab hovlisidagi chiqindi, suv isrofi yoxud ko‘kalamzorlashtirish muammosini tanlaydi. O‘quvchilar kuzatuv varag‘ini to‘ldirib, bir haftalik kichik reja tuzadi: qayta ishlanadigan qog‘ozni ajratish, suvni tejashga da’vatnoma tayyorlash, daraxtlarga parvarish jadvali yaratish. Milliy asos — obodonchilik va hashar; global asos — barqaror rivojlanish va ekologik mas’uliyat. Faoliyat oxirida “Qanday ish qildik? Kimga foydasi tegdi? Nimani o‘zgartiramiz?” savollari asosida refleksiya o‘tkaziladi.

Baholash bilimni yoddan aytishdan ko‘ra ijtimoiy xatti-harakatdagi o‘zgarishlarga tayanishi kerak. Tavsiya etilgan kuzatish indikatorlari: (a) boshqa fikrni bo‘lmasdan tinglash; (b) jamoaviy vazifada mas’uliyat olish; (d) nizo paytida tinch yechim taklif etish; (e) madaniy farqlarni hurmat qilish; (f) tabiatga ehtiyotkor munosabat. Har bir indikator 0 — hali kuzatilmadi, 1 — ko‘mak bilan, 2 — mustaqil namoyon etdi tarzida qayd etilishi mumkin. Bu o‘quvchini yorliqlash uchun emas, pedagogik yordamni rejalash uchun ishlatiladi.

Taklif etilayotgan model to‘rtta izchil bosqichdan iborat. Diagnostik bosqichda o‘quvchilarning o‘zaro munosabati, hamkorlik darajasi va sinfning xavfsizlik hissi kuzatiladi. Loyihalash bosqichida o‘quv maqsadi bir milliy hamda bir umuminsoniy qadriyat bilan bog‘lanadi. Amalga oshirish bosqichida hikoya, rolli o‘yin, keys, guruh loyihasi va xizmatga yo‘naltirilgan kichik tashabbuslar bajariladi. Refleksiya bosqichida o‘quvchi o‘z harakatining natijasi haqida so‘zlaydi, o‘qituvchi kuzatuv mezonlariga qaytadi. Bunda o‘qituvchining shaxsiy namunasi muhim: u bahsni adolatli boshqarishi, bolani kamsitmasligi, til va madaniyatdagi farqlarni qadrlashi, raqamli manbalardan foydalanishda axborot madaniyatini ko‘rsatishi lozim. Global fuqarolik ta’limi bo‘yicha UNESCO tavsiyalari ham kognitiv bilim bilan birga ijtimoiy-emotsional va xulq-atvoriy o‘rganish natijalarini uyg‘un rivojlantirishni ta’kidlaydi [4]. Shu nuqtayi nazardan tarbiyaviy muhitning samarasi faqat tadbirlar soni bilan emas, bolalarning kundalik hamkorligi va mustaqil axloqiy tanlovi bilan baholanishi maqsadga muvofiq.

Milliy va global qadriyatlarning didaktik uyg‘unligi boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga bir vaqtning o‘zida o‘z madaniy ildizlarini anglash hamda o‘zgalarning qadr-qimmatini e’tirof etishni o‘rgatadi. Samarali tarbiyaviy muhit uchun qadriyat mazmunini fanlararo bog‘lash, bolaning faol tajribasiga aylantirish, xavfsiz va inklyuziv sinf munosabatlarini yaratish, oilaviy-mahallaviy hamkorlik hamda izchil refleksiv baholash zarur. Tavsiya etilgan loyihalar boshlang‘ich ta’limda qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik yechimlardir; ularning sabab-oqibat samaradorligini tasdiqlash uchun nazorat va tajriba guruhlari ishtirokidagi alohida empirik tadqiqotlar o‘tkazilishi talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. https://lex.uz/docs/-4676839

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”. https://lex.uz/acts/-6008663

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. “O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta ta’lim”, press-reliz, 31.03.2026, 3-bet. https://stat.uz/img/news/umumij-urta-talim-lotin_p98371.pdf

4. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2015. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232993